

Citation:

S. Dresden, Levensbericht J. Pommier, in:
Jaarboek, 1974, Amsterdam, pp. 235-240

Herdenking van

Jean Pommier

(11 december 1893–13 februari 1973)

door S. Dresden

Het leven van het buitenlands lid Jean Pommier heeft zich afgespeeld, zou men bijna zeggen, in de studie der franse literatuur. Alles wat zich verder heeft voorgedaan – en dat was natuurlijk nog het een en ander – bleek toch altijd gericht te zijn en te blijven op deze centrale activiteit. In 1916, na zijn schooljaren en na de studie franse letteren op luisterrijke wijze voltooid te hebben, is de jonge militair met zijn divisie aan het Oostfront in Macedonië gestationneerd. Soms is hij met verlof in Saloniki en daar ontdekt hij de volledige werken van Renan. Elke verlofdag schaft hij zich één of twee delen aan, die in de loopgraven gelezen worden en zijn wetenschappelijk leven zeker voor de komende tien jaren bepalen. Teruggekeerd in Parijs, neemt luitenant Pommier colleges in de franse literatuurgeschiedenis waar: het zijn de eerste stappen van een lange en eervolle loopbaan. Al spoedig immers begint de eigenlijke, wetenschappelijke carrière, die een bijna traditioneel, exemplarisch patroon lijkt te volgen en in ieder geval model staat voor wat elke jonge franse geleerde zich in zijn hart, of zelfs meer uitgesproken, wenst. Pommier wordt tot lector benoemd aan de Gemeente Universiteit van Amsterdam, wat voor een Fransman iets als „provincie” is. Daar geeft hij college onder anderen over Renan, daar bereidt hij in rust en teruggetrokkenheid zijn eerste grote publikaties voor. In 1923 krijgt hij een professoraat in Straatsburg, waarvandaan hij in 1935 naar de Sorbonne vertrekt. Vrij spoedig na de tweede wereldoorlog doet hij zijn intrede in het Collège de France als opvolger van Paul Valéry op de leerstoel der poëtica.

Een glorieuze loopbaan die uiteraard ook gemarkeerd wordt door alle mogelijke gewichtige functies. In de loop der jaren heeft Pommier een rol van belang gespeeld in de organisatie der franse studiën binnen en buiten Frankrijk. Hij heeft de Société d'Histoire littéraire tot nieuw leven gewekt en een uiterst werkzaam aandeel gehad in de *Revue d'Histoire littéraire*, die jaren lang de toon aangaf voor allen die zich met de franse letterkunde bezig hielden. In de Association des Etudes Françaises, die na de tweede oorlog mede door zijn toedoen is opgericht, werd zijn aanwezigheid als president en later in andere hoedanigheid zeer op prijs gesteld en zelfs noodzakelijk geacht. Natuurlijk heeft hij ook zijn belangrijke bijdrage geleverd in de werkzaamheden van het Centre National de la Recherche scientifique. Als conservator van de befaamde collectie Spoelbergh de Lovenjoul in Chantilly heeft hij de studie van Balzac en Sainte-Beuve in hoge mate bevorderd. En het spreekt vanzelf, dat hij tenslotte als lid van de Académie des Sciences morales et politiques geïnstalleerd werd. Dat gebeurde in 1959 en dus betrekkelijk laat. Men moet echter wel bedenken, dat literatuurhistorici feitelijk niet thuis horen in deze Académie (evenmin als in andere soortgelijke franse Instituten) en zich in zekere zin een plaats moeten veroveren.

Hoe eervol dit alles ook moge zijn, het is minder gewichtig dan Pommier's wetenschappelijk werk. Eerbewijzen en functies zijn trouwens zijn deel geweest vanwege de talrijke geschriften, die binnen het domein der franse letterkunde een opmerkelijke spreiding vertonen. Daar zijn allereerst de tekstuittgaven te noemen: van Renan de *Travaux de Jeunesse* (1931), van Sainte-Beuve de colleges die hij in 1837–1838 in Lausanne over Port-Royal gegeven heeft en die de eerste versie vormen van het meesterwerk dat later verschijnen zal. Verder werkt Pommier mee aan vier supplement-delen bij de correspondentie van Flaubert en verzorgt hij in een uitgave van *Madame Bovary* (1949) de „scénarios, esquisses et plans” die deze romancier in zo overvloedige mate gemaakt had. Wordt daar een uitgave van Balzac, *L'Eglise* (1947) en *Louis Lambert* (1954) aan toegevoegd, dan zijn nog niet alle edities opgenoemd. Zij vormen overigens slechts een deel van wat Pommier in de loop der jaren tot stand brengt. Aan literair-historische werken – zo kunnen ze om verschillende redenen nog het best genoemd worden – zijn vooral te vermelden: de dissertatie van 1923 *Renan d'après des documents inédits*, *La Mystique de Baudelaire* (1932), *Diderot avant Vincennes* (1939), studies over Musset (1944), over Racine (1954). En dan zijn er tenslotte beschouwingen die meer liggen op het gebied dat tegenwoordig algemene literatuurwetenschap genoemd zou worden als *Questions de critique et d'histoire* (1945) en de intreedere aan het Collège de France *Paul Valéry et la création littéraire* (1946).

Het zou een forceren van de werkelijke gang van zaken betekenen, wanneer men poogde een duidelijk verschil in doelstelling te maken binnen deze indrukwekkende hoeveelheid werken. Het mag dan op het eerste gezicht waar lijken, dat er bijvoorbeeld een drietal groepen te onderscheiden, zo niet te scheiden is, in werkelijkheid zijn de grenzen belangrijk minder scherp te trekken en zijn elementen van literairwetenschappelijke aard vrij gemakkelijk ook in de kritische edities te ontdekken. Omgekeerd ontbreken nergens de fundamentele beginselen der tekstkritiek. Wel is het misschien mogelijk een verschil in dosering te constateren, maar dan toch allereerst op een manier die nog niet genoemd is. Alleen uit de opsomming der titels zou kunnen blijken, dat Pommier zich gedurende vele jaren, grof gezegd tot 1937, alleen met de 19de eeuwse literatuur heeft bezig gehouden, vervolgens zijn gezichtsveld uitgebreid heeft tot de 17de en de 18de eeuw enerzijds en anderzijds tot Proust en Valéry in de 20ste eeuw, en (in zijn geschriften althans) nooit blijkt heeft gegeven van grote belangstelling voor Renaissance of humanisme. Voegt men daaraan toe, dat hij zich bij welk onderwerp ook strikt bepaald heeft tot de franse letterkunde alleen en buitenlandse kunstwerken uitsluitend in zijn beschouwingen betreft als ze van direct belang zijn voor het gekozen onderwerp, dan mag geconcludeerd worden, dat Pommier zich strenge eisen tot zelfbeperking heeft opgelegd. Hij is daarmee het voorbeeld geworden van de grootse specialist tot wie terecht bij een huldiging gezegd kon worden: „Vous avez tout lu”. Toch mag nooit buiten beschouwing blijven, dat een dergelijke opmerking alleen zin kan hebben omdat hij juist niet alles had gelezen en een reserve in acht nam, die getuigt van wijsheid en van aanvaarding der wetenschappelijke noodzaak.

Er is geen enkele reden om hier in te gaan op het nut en de onverbiddelijke noodzaak van nauwkeurig vastgestelde teksten noch om aandacht te besteden aan de verschillende tekstkritische methodes. Pommier zet de weg voort die

door Lanson en anderen, dikwijls in navolging van Duitse geleerden, was geweest. Ten hoogste zou men zich af kunnen vragen of deze methodiek, die in de 19de eeuw vooral naar aanleiding van antieke teksten ontwikkeld was, zich nu ook met soortgelijke kracht opdringt bij moderne werken. Daarop moet een tweeledig antwoord gegeven worden: in de eerste plaats is het juist bij meer recente auteurs zeer goed mogelijk, dat er verschillende versies van eenzelfde geschrift voor handen zijn. Bovendien beschikt een editor dikwijls over (soms zeer uitgebreid) voorbereidend materiaal van dichters en vooral romanciers, dat de genese van het werk uiteraard scherper kan doen uitkomen. Het is alleszins gewettigd, zo niet een wetenschappelijke plicht, dat dit alles in een goed verzorgde en verantwoorde uitgave ter beschikking wordt gesteld. Van die taak heeft Pommier zich levenslang op de meest voortreffelijke wijze gekweten. Er is echter meer dan dat alleen in het geval van Pommier, er is ook een merkwaardig feit dat hem voorzover het tekstuitlegging betreft als het ware automatisch in de buurt van antieke geschriften brengt. Trouw aan een sterke, maar daarom nog niet in alle opzichten gerechtvaardigde Franse universitaire traditie heeft Pommier zich nooit met levende schrijvers bezig gehouden. Hij houdt zich aan het verleden, aan dat wat afgesloten lijkt (maar meestal niet *is*), en hoezeer dat het geval is blijkt uit een interessante verzuchting die hij slaakt in *Le Spectacle Intérieur* (1970), een reeks herinneringen die in de loop der jaren geschreven zijn, maar na zijn emeritaat in 1963 bewerkt en gepubliceerd worden. Had Valéry, zo zegt hij, eeuwen vóór hem geleefd, dan zou hij er alles voor over hebben gehad om de bewonderde dichter en denker regelmatig te ontmoeten. Maar Valéry lééft: hij gaf aan de ene kant van de rue Saint-Jacques college en Pommier aan de andere. Voor een geleerde als Pommier is het gevolg, dat hij de straat niet oversteekt en tot Valéry's dood wacht om zich – maar dan voor altijd – met zijn werk en persoonlijkheid intens bezig te houden. Er moet bij Pommier sprake geweest zijn van een heel complex oorzaken: van verlegenheid misschien en zeker ook van overgrote eerbied, die de toch reeds vereiste wetenschappelijke afstandelijkheid inderdaad onoverbrugbaar maakt, maar in niet mindere mate van liefde voor geschreven teksten die voor eeuwig en sinds der eeuwigheid op zichzelf en zonder enige menselijke activiteit lijken te bestaan.

Er doet zich dan ook bij Pommier een vreemde en bijna paradoxale situatie voor: enerzijds heeft hij alleen oog voor de tekst en de filologische eisen die aan teksten gesteld moeten worden, anderzijds is hij in hoge mate geïnteresseerd in de wijze waarop zij tot stand zijn gekomen. In zijn vele diepgaande studies gaat hij de psychische genese geen ogenblik uit de weg. Het tegendeel is eerder waar. Volgens een traditie, die bij Sainte-Beuve systematisch bewerkt is, voelt Pommier zich juist in het bijzonder aangetrokken tot de jeugd van een schrijver, tot de periode waarin alles in kiem aanwezig is en waaruit al het latere zo niet verklaard dan toch begrepen kan worden. In het algemeen mag men zeggen dat Pommier altijd erop uit was de bronnen te vinden: biografische gegevens van allerlei aard en vooral dus uit de jeugdijaren der schrijvers worden in zijn studies gekoppeld aan literaire ontleningen, invloeden enz. Waar het hem om gaat, is op die manier te geraken tot een steeds grotere en sterkere identificatie met de auteur. Misschien ligt juist ook daarin een reden, die Pommier ertoe dwong zich niet met levende auteurs bezig te houden. In dat laatste geval is de identificatie immers niet een

gedachten experiment, dat hoe beheerst en verantwoord ook toch een studeerkamer gebeurtenis blijft, maar kan het aan de reële werkelijkheid getoetst worden. Of liever gezegd: er blijkt overduidelijk dat de identificatie juist niet voltrokken kan worden! Valéry blijft, als ik het zo mag zeggen, Valéry en Pommier is die hij is. Hoe dan ook, Pommier is ervan overtuigd, dat de literatuurhistoricus tot taak heeft zo uitgebreid en nauwkeurig mogelijk de wegen na te gaan die een auteur gegaan is. *Dans les chemins de Baudelaire* van 1945 is in dit verband een titel die onthullend is voor de gehele methodiek van Pommier en *mutatis mutandis* voor zijn gehele oeuvre zou kunnen gelden. Met inzet van zijn niet geringe geestelijke vermogens, van zijn ongeëvenaarde eruditie, zijn vernuft en *Einfühlung*, herleeft hij wat de schrijver beleefd heeft. Zoals gezegd, is deze herleving voor Pommier temporeel bepaald, het nagaan van wat door Musset of Racine beleefd is, is inderdaad een ná-gaan. De historicus komt, om een banaliteit uit te spreken, na het gebeurde. Wat Pommier dus natuurlijkerwijs verrichtte, lijkt in de aard van de zaak zelf te liggen. Toch doen zich hier problemen voor, die Pommier vanuit zijn eigen aard niet in zijn beschouwingen kon of wilde betrekken. Evenmin heeft hij er veel moeite voor over gehad om te doen zien hoe de historische herleving niet alleen berust op identificatie maar ook – en misschien in sterkere mate – op reflectie, op persoonlijke bezinning en bewerking, en daarmee op persoonlijke constructie. Een constructie die ondanks de overvloed van objectieve gegevens en vaststaande feiten, ondanks het hardnekkig streven naar zuivere waarheid en werkelijkheid, toch altijd iets van persoonlijk ingrijpen moet blijven behouden.

In het algemeen moet geconstateerd worden, dat Pommier geen grote belangstelling toonde voor de theoretische problematiek die met literair-historisch onderzoek samenhangt. Pommier behoort zeker niet tot de categorie geleerden die in een bepaald tijdperk konden doen alsof deze vraagstukken eenvoudig niet bestonden. Maar anderzijds staat vast, dat hij niet van nature tot de literatuurtheorie gedreven werd. Dat kon ook niet, omdat hij erop uit was allereerst feiten, emoties, gevoelens, gedachten van anderen te beleven. Daartoe was geen feit hem te onbenullig, geen detail te gering. Al zijn studies geven daarvan blijk, overal vindt de lezer zich geplaatst tegenover een onwaarschijnlijke hoeveelheid uiterst gedetailleerde, precieze gegevens. Daarmede worden, als in een mozaiek, persoonlijkheid en werk van de auteur opgebouwd. Bij dit alles heeft Pommier altijd een open oog gehad voor wat men misschien de toevalligheden der geschiedenis zou kunnen noemen. Met grote nuchterheid heeft hij gewezen op materiële omstandigheden, die met een kleine verandering tot geheel verschillende geestelijke resultaten zouden hebben geleid. Schrijft hij bijvoorbeeld over literaire kritiek, dan zal hij niet verzuimen een apart hoofdstuk aan de „servitudes matérielles” te wijden, aan de vervanging in de 19de eeuw van de ganzeveer, aan de eisen die uitgevers, drukkers of correctoren plachten te stellen. Laat men toch bedenken, zo merkt hij op naar aanleiding van sommige feuilletons in de XIXde eeuw, dat Dumas bijvoorbeeld een tijdlang per woord betaald is en daarom overdadig werkte met *oh! ah! non! oui!* enz. Daarin moet bij gevolg geen commentator pathetische romantiek of beïnvloeding van toneeltechniek willen zien. Van dergelijke voorbeelden vindt men een overvloed bij Pommier, en eigenlijk is tegen geen van alle ook maar iets in te brengen. Of misschien

toch één opmerking, die tevens de onwil van Pommier zou onderstrepen ten aanzien van literatuurtheorie. Zeker, al zijn constatering en hebben het grote voordeel van nuchterheid en onbevangenheid, zij zijn dikwijls ook amusant en onverwacht, en getuigen altijd – het zij nogmaals vastgesteld – van ongehoorde feitenkennis. Maar soms lijkt het alsof Pommier zich daarmee tevreden stelt. Hij blijft misschien al te graag bij die talloze details staan en vraagt niet naar de wijze waarop een schrijver de *servitudes* ondergaat of hanteert, of overmeestert en bedwingt. Kortom, wat te dikwijls achterwege wordt gelaten, is nu juist de vraag hoe de ontelbare toevalligheden die zich in een mensenleven voordoen door de schrijver tot een noodzaak van zijn werk worden getransformeerd.

In latere jaren, toen Pommier aan het Collège de France ging doceren wat Valéry vóór hem *Poétique* had genoemd, heeft hij ongetwijfeld aandacht besteed aan dit „mécanisme constructeur”. Dan wordt de mechaniek, als het zo betiteld mag worden, echter niet op zichzelf bekeken, maar altijd bij een bepaalde schrijver (wat zeker te verdedigen is) en met behulp van de instrumenten die Pommier altijd gebruikt had (wat misschien minder legitiem is geworden).

Het is dan ook geen toeval, dat Pommier zich afzijdig hield ten opzichte van de vernieuwingen die de literaire kritiek in de 50er jaren zou ondergaan. Op zichzelf valt dat te verwachten van een oudere geleerde, die het dikwijls ook wel voor gezien houdt. Bij Pommier is dat niet het geval: feitelijk verzet hij zich tegen Roland Barthes en consorten. Soms heeft hij daarbij gemakkelijk spel en kan hij, wederom met overvloedige hoeveelheden feiten en feitjes onweerlegbaar aantonen hoe flodderig sommige generalisaties en interpretaties in elkaar gezet zijn. Maar daarmee is de verrijking der literaire kritiek in haar geheel nog niet ontkend. Dat heeft Pommier wellicht ten onrechte gemeend. Misschien heeft hij te zeer de overtuiging gekoesterd dat er één zin, de zin van een werk bestond en dat die te achterhalen was; misschien heeft hij te hartstochtelijk gewenst dat die wezenlijke betekenis van kunstwerken juist lag in de zin die hij hun gaf. Zelf zou hij trouwens gezegd hebben, dat die enige betekenis in de werken zelf lag en door hem alleen maar onthuld werd. Waar het op neer komt, is dat de interpretatieve problematiek voor hem een betrekkelijk geringe rol speelde. Wil men kwaadaardig zijn – en wie wil dat in franse universitaire kringen niet af en toe? – dan zal gezegd worden, dat Pommier zijn interpretatie wenste op te leggen als de betekenis van een gedicht of roman. Zijn positie en wat tegenwoordig zijn macht zou worden genoemd gaven daar aanleiding toe. Zijn bruuskheid waarover veel gesproken is en zijn apodictische uitdrukkingwijze (vooral in het mondelinge verkeer) wijzen in een zelfde richting. Het is alles in ernstige mate overdreven, moet men zeggen, en fout geïnterpreteerd. Pommier leefde voor de literaire studiën, die hem diep en ernstig ter harte gingen. Zijn gespannen aandacht en nerveuze persoonlijkheid maakten, dat hij stond voor de zaak der literatuur en eigenlijk nauwelijks begripen kon dat andere opvattingen mogelijk waren. Hij hield ervan een literaire discussie als een vinnig tournooi te zien met een uiterst serieuze inzet, waarbij kennis van zaken en citaten heen en weer dienden te gaan. In feite kwam het erop neer – en misschien wist hij dat al te goed – dat hij als gemakkelijke overwinnaar uit het krijt zou treden. Intussen was dit alleen maar de uiterlijke kant van de dierbare studie. Waar het in wezen en eigenlijk alleen om te doen was, speelde zich in het studeervertrek af. Daar kwamen gretigheid

van lezen, kennis, finesse, nauwkeurigheid, flair en vrijheid van denken eerst tot hun recht.

Pommier heeft er wel eens over gedacht zich na zijn pensionering in 1963 weer in Amsterdam te vestigen. Misschien was dat wederom een soort „citaat” en wilde hij Descartes nadoen en na-gaan; zeker dacht hij er de rust te hervinden waarvan hij in de 20-er jaren zo geprofitteerd had. Het is hem, misschien niet ten onrechte, uit zijn hoofd gepraat. In Menton heeft hij zich gezet aan het schrijven van herinneringen en heeft hij het voorrecht gekend dat hij het meest waardeerde en zo zeer verdiende: hij is tot de laatste dag (toen hij door een auto overreden werd) aan het werk gebleven.